

היישוב הישן

ערך: דודי זינגר

"היישוב הישן"

המושג 'יישוב ישן' מתייחס לישוב היהודי בארץ ישראל עד 1881 .
כך כינו אנשי העלייה הראשונה (1882) את היהודי שהתיישבו בארץ לפניו .

המאפיינים של אנשי היישוב הישן היו:

- א. שמירה על אורח חיים דתי.
- ב. תפיסת לימוד התורה כערך מרכזי
- ג. ותלות ב"כספי-החלוקה". הם התיישבו בעיקר בארבע ערי הקודש: ירושלים, חברון, צפת וטבריה. הם היו מחולקים לשתי עדות עיקריות: **ספרדית ואשכנזית**. שתי העדות היו שונות באורחות החיים: **בהתארגנות הקהילתית ובדרכי הפרנסה**. עד אמצע המאה ה-19, **העדה הספרדית** הייתה הגדולה והמשפיעה יותר. היא כללה יהודים ממגורשי ספרד וצאצאיהם, יהודים שבאו מתורכיה, מארצות הבלקן, עיראק, כורדיסטן, צפון אפריקה ותימן, שפתם הייתה ערבית או לדינו. בראש העדה עמד החכם באשי שהיה הרב הראשי של כלל היהודים באימפריה העות'מאנית.

לצדה התקיימה **העדה האשכנזית** ששפתה הייתה יידיש. בעקבות התחזקות המעורבות האירופית בא"י גדלה בהדרגה העדה האשכנזית ובסוף המאה ה-19 הפכה לרוב הקהילה היהודית בא"י. שינוי זה יצר בתחילה מתחים וחילוקי דעות חריפים, אך בהדרגה החל מאמצע המאה ה-19 ואילך כבשה הלשון העברית את מקומה כשפת הקשר בין שתי העדות.

מעמדם המשפטי:

היהודים הספרדים

היו נתיני האימפריה העות'מאנית וקיבלו אוטונומיה קהילתית.

היהודים האשכנזים,

אשר עלו לא"י והתיישבו בה, החזיקו באזרחות זרה של מדינת המוצא והם לא נחשבו כנתינים (אזרחים) של האימפריה העות'מאנית, הם היו צריכים לכפוף עצמם להנהגת העדה הספרדית שהוכרה ע"י השלטון העות'מאני.

הם היו חסרי זכויות עד להסכם הקפיטולציות, לפי ההסכם היהודים האשכנזים (בדומה לכל התושבים הזרים שחיו תחת השלטון העות'מאני) חיו תחת האימפריה העות'מאנית, אך היו כפופים לקונסול ולחוק הנהוג במדינה שאותה ממנה הגיעו לא"י, ולא למרות החוק העות'מאני והשלטון העות'מאני.

מעמדם הכלכלי:

העדה הספרדית:

רוב בני העדה הספרדית עבדו לפרנסתם וחלקם למדו תורה, מי שלמד תורה בישיבות הספרדיות התפרנס מכספי החלוקה (כספים שהגיעו מתרומות של קהילות יהודיות בעולם) בני עדות ספרד חלקו את כספי החלוקה כך: שלישי לתלמידי חכמים, שלישי לנזקקים ועניים ושליש למיסים ומוסדות ציבור. אישים מבני העדה היו מעורבים, בתחומי הכלכלה והמסחר בירושלים ותפסו עמדות חשובות בכלכלה.

בני העדה האשכנזית

מרביתם עסקו בלימוד תורה והתפרנסו מ'כספי החלוקה'. בני עדות אשכנז חילקו את הכספים **שווה בשווה לכל נפש**.

ההתארגנות הקהילתית:

העדה הספרדית:

החכם באשי היה הרב הראשי של כלל היהודים באימפריה העות'מאנית. הוא מונה על ידי השלטונות ותפקידו היה כפול:

א. לייצג את היהודים בפני השלטונות .

ב. לייצג את השלטונות כלפי היהודים. הוא דאג לכך שהיהודים יבצעו את הוראות השלטון וכמו כן היה אחראי על גביית המיסים ועל כל ענייני הדת.

בשנת 1841 התמנה חכם באשי נפרד ליהודי ארץ ישראל שקיבל את התואר **'הראשון לציון'**.

השלטון העות'מאני התייחס לחכם באשי כמנהיגה המוכר של העדה היהודית בארץ ישראל, ספרדים ואשכנזים כאחד.

החל משנת 1906 לא נמצא חכם באשי שכהונתו הייתה מקובלת על כולם, והמשרה למעשה לא אוישה עד ימי השלטון הבריטי, אז הוקמה הרבנות הראשית לארץ ישראל כתחליף למשרה.

העדה האשכנזית :

התארגנה במסגרות של 'כולל' - התאגדות קהילתית של יוצאי עיר או ארץ מסוימת וכל משפחה השתייכה לאחד הכוללים.

במשך הזמן הפכו הכוללים לקהילות בפני עצמן ולכל אחד מהם היו מוסדות משלו כבתי כנסת, בתי דין, ישיבות, תלמודי תורה, גמ"ח ועוד.

בשנת 1866 נוסד הועד הכללי שפיקח על כל הכוללים האשכנזים שנקרא " ועד כל הכוללים", הועד יזם מפעלים שונים ונאבק למען עצמאות העדה האשכנזית, תוך צמצום התלות בעדה הספרדית.

לעדה האשכנזית לא היה ייצוג משלה כלפי השלטון העות'מאני ויא הייתה כפופה למרותו של החכם באשי.

סיכום בטבלה השוואה בין העדה הספרדית לעדה האשכנזית ב"ישוב הישן"

עדה אשכנזית	עדה ספרדית	
בסוף המאה הפכה להיות הרוב מהאוכלוסייה היהודית בא"י	עד אמצע המאה ה-19 הייתה הגדולה והמשפיעה	דמוגרפיה
יידיש	ערבית או לדינו	שפה
מדינות מזרח, מרכז אירופה	יהודים ממגורשי ספרד וצאצאיהם, יהודים שבאו מתורכיה, מארצות הבלקן, עיראק, כורדיסטן, צפון אפריקה ותימן	ארצות מוצא
הם היו חסרי זכויות עד להסכם הקפיטולציות, לאחר מכן היו ניתנים לחוקי ארץ המוצא ממנה הגיעו לא"י.	נתיני האימפריה העות'מאני, קבלו אוטונומיה קהילתית, כלומר יכלו לחיות לפי דיני התורה כל עוד לא נגדו את חוקי האימפריה	מעמד משפטי
מרביתם עסקו בלימוד תורה והתפרנסו מיכספי החלוקה'	רוב בני העדה הספרדית עבדו לפרנסתם וחלקם למדו תורה והתפרנסו מכספי החלוקה	פרנסה
חילקו את הכספים שווה בשווה לכל נפש	שליש לתלמידי חכמים, שליש לנזקקים ועניים ושליש למיסים ומוסדות ציבור.	חלוקת כספי החלוקה

ניסיון העלייה לארץ ישראל של קהילת יהודי אתיופיה - "ביתא ישראל"

במחצית השנייה של המאה ה-19 החלו מאמצים מצד קהילת יהודי אתיופיה לעלות לארץ ישראל (ארץ הקודש) באותו הזמן החלו לפקוד את אתיופיה מיסיונרים מאנגליה ששאפו להביא את בשורת הנצרות לבני הדתות שאינן נוצריות באפריקה, על מנהגי הדת (הקייסים) ועל פשוטי העם הופעלו לחצים כבדים להתנצרות.

הלחץ להתנצר **יחד עם הלכי רוח משיחיים** שפקדו את אתיופיה, עוררו כמה אלפים מבני קהילת יהודי אתיופיה "ביתא ישראל", לצאת למסע לירושלים. תולדות המסע הועברו במסורות בעל פה מאב לבן, מנהיגו של המסע היה קייס ושמו אבא מהרי.

היוצאים למסע האמינו כי יזכו בדרכם לעזרה שמימית, בדומה לבני ישראל במדבר.

המסע יצא מאזור העיר גונדר בשנת 1862 לכיוון ים סוף.

העולים סבלו מפגעי טבע, מחלות, רעב וצמא. רבים מתו בדרך, והנותרים שבו לבסוף לביתם.

אבא מהרי שרד, וחזר לתפקידו כקייס באתיופיה.

על פרטי המסע: מספר האנשים, משך המסע, ועד היכן הגיעו ישנן מסורות שונות וגם בין החוקרים חלוקות הדעות.

תמורות ביישוב הישן:

(יש לשים דגש בלימוד על סעיפים המסומנים בצהוב)

החל מאמצע המאה ה-19, בעקבות הגידול הדמוגרפי והשפעות המודרנה התרחשו תמורות ביישוב הישן:

1. תמורות בתחום ההתיישבותי- היציאה מהחומות:

בעקבות הגידול ביישוב נוצרה צפיפות במגורי היהודים בתוך החומות, שכן הדירות עלה ותנאי תברואה קשים הובילו למחלות ותמותה.

הרעיון של ייסוד בתי מגורים מחוץ לחומות העיר העתיקה על מנת לפתור את הבעיות הללו, לא היה פשוט בשל החשש ממעשי שוד והתנכלויות. אך למרות זאת, **משה מונטיפיורי**, נדבן יהודי אנגלי שפעל רבות למען היהודים ברחבי העולם, ופעל על מנת להפוך את אנשי הישוב הישן ליצרנים.

מונטפיורי ביקר 7 פעמיים בארץ ישראל, מבין מפעליו: ייסוד בית אריגה ובית ספר מלאכה לבנות בירושלים, טחנת קמח, הקמת שכונת משכנות שאננים השכונה הראשונה מחוץ לחומות ירושלים בעקבותיה נוסדו שכונות נוספות: מחנה ישראל, נחלת שבעה, מאה שערים ועוד.

כך החל תהליך היציאה מחומות ירושלים העתיקה.

2. ניסיונות להתיישבות חקלאית:

במקביל לתהליך היציאה מחומות ירושלים היו מבני היישוב הישן שהחליטו לעסוק בחקלאות מתוך רצון לקרב את הגאולה, לקיים מצוות התלויות בארץ ולהשתחרר מהתלות בכספי החלוקה.

חוסר הניסיון החקלאי, תנאי הארץ הקשים והחוק העות'מאני שאסר מכירת אדמות לנתיני חוץ

הכשילו את מרבית היוזמות.

אך למרות זאת היו שלושה ניסיונות להקמת ישובים יהודים חקלאיים על ידי בני היישוב הישן, והם: **גיא אוני** (ראש פינה) ב-1878, **פתח תקוה** ב-1878 ו**מוצא** ב-1860.

הניסיונות לא צלחו, אך הם משקפים רצון של חלק מבני היישוב הישן לשינוי אורחות חייהם.

3. תמורות בתחום הכלכלי:

בעקבות מצבם הקשה של אנשי הישוב הישן, וכחלק מהשפעות המודרנה והרצון להשתחרר מהתלות בכספי החלוקה ולעבור ליצרנות, משה מונטיפיורי ייסד כמה מפעלים ביניהם: בית אריגה, 1854 ובית ספר ללימוד מלאכה לבנות בירושלים, טחנת הקמח בירושלים 1858 ופרדס עבור יהודים סמוך

ליפו 1846.

4. תמורות בתחום החינוך:

הוקמו בתי ספר המשלבים בתוכנית הלימודים לימודי קודש וחול.

ובית הספר לחקלאות "מקווה ישראל" 1870.

יוזמות מעין אלו נתקלו בהתנגדות עזה בעיקר של הישוב הישן האשכנזי, מחשש לאופייו הדתי של היישוב היהודי.

5. תמורות בתחום הבריאות:

שלושה בתי חולים יהודיים הוקמו: האחד בקיץ 1844 בית החולים החסידי-ספרדי בירושלים, לאחר מכן הוקם בית החולים מאיר רוטשילד (בית חולים "הדסה") והשלישי - בית החולים "ביקור חולים".

6. תמורות בתחום התקשורת:

התפתחות עיתונות עברית בארץ ישראל, לדוגמא עיתון "החבצלת" 1863.

המינוח "יישוב ישן" מציין אמנם עובדה היסטורית אך גם ביקורת על היותו יישוב מיושן מבחינת אורחות חייו ורעיונותיו לעומת העולים לארץ ישראל החל מ-1882.

שאלה לדיון:

האם, לאור מה שלמדנו, עדיין מתאים לכנותו "ישן"?